

Eugjen Merlika - Kosova dhe Mustafa Kruja, një dyshe e përjetëshme

Contributed by jozef martini
Sunday, 26 October 2014

Kosova dhe Mustafa Kruja - një dyshe e përjetëshme

Eugjen Merlika

```
@font-face {
  font-family: "Arial";
}@font-face {
  font-family: "Courier New";
}@font-face {
  font-family: "Times";
}@font-face {
  font-family: "Geneva";
}@font-face {
  font-family: "Tms Rmn";
}@font-face {
  font-family: "Helv";
}@font-face {
  font-family: "MS Serif";
}@font-face {
  font-family: "MS Sans Serif";
}@font-face {
  font-family: "New York";
}@font-face {
  font-family: "System";
}@font-face {
  font-family: "Wingdings";
}@font-face {
  font-family: "-3 ";
}@font-face {
  font-family: " Õ";
}@font-face {
  font-family: "ŒS";
}@font-face {
  font-family: "°0 Ô";
}@font-face {
  font-family: "-3 ´.Ã-";
}@font-face {
  font-family: "Century";
}@font-face {
  font-family: "Verdana";
}@font-face {
  font-family: "Angsana New";
}@font-face {
  font-family: "Cordia New";
}@font-face {
  font-family: "Mangal";
}@font-face {
  font-family: "Latha";
}@font-face {
  font-family: "Sylfaen";
}@font-face {
  font-family: "Vrinda";
}@font-face {
  font-family: "Raavi";
}@font-face {
  font-family: "Shruti";
}@font-face {
```

```
font-family: "Sendnya";
}@font-face {
font-family: "Gautami";
}@font-face {
font-family: "Tunga";
}@font-face {
font-family: "Estrangelo Edessa";
}@font-face {
font-family: "Cambria Math";
}@font-face {
font-family: "Calibri";
}@font-face {
font-family: "Cambria";
}@font-face {
font-family: "Adobe Arabic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Arabic Bold";
}@font-face {
font-family: "Adobe Arabic Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Arabic Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro Bold";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro SmBd";
}@font-face {
font-family: "Adobe Caslon Pro SmBd Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Devanagari";
}@font-face {
font-family: "Adobe Devanagari Bold";
}@font-face {
font-family: "Adobe Devanagari Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Devanagari Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Garamond Pro";
}@font-face {
font-family: "Adobe Garamond Pro Bold";
}@font-face {
font-family: "Adobe Garamond Pro Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Garamond Pro Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Hebrew";
}@font-face {
font-family: "Adobe Hebrew Bold";
}@font-face {
font-family: "Adobe Hebrew Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Hebrew Italic";
}@font-face {
font-family: "Adobe Naskh Medium";
}@font-face {
font-family: "Apple Symbols";
}@font-face {
font-family: "Arial Bold";
}@font-face {
font-family: "Arial Bold Italic";
```

```
}@font-face {
  font-family: "Arial Italic";
}@font-face {
  font-family: "Birch Std";
}@font-face {
  font-family: "Blackoak Std";
}@font-face {
  font-family: "Brush Script Std";
}@font-face {
  font-family: "Century Gothic";
}@font-face {
  font-family: "Chaparral Pro";
}@font-face {
  font-family: "Chaparral Pro Bold";
}@font-face {
  font-family: "Chaparral Pro Bold Ital";
}@font-face {
  font-family: "Chaparral Pro Ital";
}@font-face {
  font-family: "Chaparral Pro Light Ital";
}@font-face {
  font-family: "Charlemagne Std Bold";
}@font-face {
  font-family: "Cooper Black Std Italic";
}@font-face {
  font-family: "Cooper Std Black";
}@font-face {
  font-family: "Curlz MT";
}@font-face {
  font-family: "Giddyup Std";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Light";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Light Oblique";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue Black Condensed";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue Bold Condensed";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue Light";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue Medium";
}@font-face {
  font-family: "Helvetica Neue UltraLight";
}@font-face {
  font-family: "Hobo Std";
}@font-face {
  font-family: "Hoefler Text";
}@font-face {
  font-family: "Letter Gothic Std Bold";
}@font-face {
  font-family: "Lithos Pro Black";
}@font-face {
  font-family: "Lithos Pro Regular";
}@font-face {
  font-family: "Lucida Grande";
}@font-face {
  font-family: "Menlo Bold";
}@font-face {
  font-family: "Menlo Bold Italic";
}@font-face {
  font-family: "Menlo Italic";
}@font-face {
```

```
font-family: "Menlo Regular";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro Bold";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro Bold Cond";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro Ital";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro Med";
}@font-face {
font-family: "Minion Pro SmBd";
}@font-face {
font-family: "Monaco";
}@font-face {
font-family: "Myriad Arabic Bold";
}@font-face {
font-family: "Myriad Hebrew Bold";
}@font-face {
font-family: "Myriad Hebrew Bold Italic";
}@font-face {
font-family: "Myriad Hebrew Italic";
}@font-face {
font-family: "Myriad Hebrew Regular";
}@font-face {
font-family: "Myriad Pro Bold";
}@font-face {
font-family: "Myriad Pro Bold Cond";
}@font-face {
font-family: "Myriad Pro Cond";
}@font-face {
font-family: "Myriad Pro Semibold";
}@font-face {
font-family: "Nueva Std Bold Cond";
}@font-face {
font-family: "Nueva Std Cond";
}@font-face {
font-family: "Papyrus";
}@font-face {
font-family: "Papyrus Condensed";
}@font-face {
font-family: "Tekton Pro Bold";
}@font-face {
font-family: "Thonburi";
}@font-face {
font-family: "Thonburi Bold";
}@font-face {
font-family: "Zapf Dingbats";
}@font-face {
font-family: "Lucida Grande CE";
}@font-face {
font-family: "Lucida Grande CY";
}@font-face {
font-family: "Adobe Ô Std L";
}@font-face {
font-family: "@Adobe Ô Std L";
}@font-face {
font-family: "Adobe AÑÔ Std B";
}@font-face {
font-family: "@Adobe AÑÔ Std B";
}@font-face {
font-family: "Heiti TC Light";
}@font-face {
font-family: "@Heiti TC Light";
```

```

}@font-face {
  font-family: "Heiti TC Medium";
}@font-face {
  font-family: "@Heiti TC Medium";
}@font-face {
  font-family: "7Ñ Pro";
}@font-face {
  font-family: "@7Ñ Pro";
}@font-face {
  font-family: "Adobe ý¸ Std R";
}@font-face {
  font-family: "@Adobe ý¸ Std R";
}@font-face {
  font-family: "Adobe ÑS Std R";
}@font-face {
  font-family: "@Adobe ÑS Std R";
}@font-face {
  font-family: "Adobe ¸S Std L";
}@font-face {
  font-family: "@Adobe ¸S Std L";
}@font-face {
  font-family: "Heiti SC Light";
}@font-face {
  font-family: "@Heiti SC Light";
}@font-face {
  font-family: "Heiti SC Medium";
}@font-face {
  font-family: "@Heiti SC Medium";
}@font-face {
  font-family: "N‡ÑS";
}@font-face {
  font-family: "@N‡ÑS";
}@font-face {
  font-family: "N‡ÆÑ";
}@font-face {
  font-family: "@N‡ÆÑ";
}@font-face {
  font-family: "Òé®ÎÒ´ ProN W3";
}@font-face {
  font-family: "@Òé®ÎÒ´ ProN W3";
}@font-face {
  font-family: "Òé®ÎÒ´ ProN W6";
}@font-face {
  font-family: "@Òé®ÎÒ´ ProN W6";
}@font-face {
  font-family: "Òé®Î ProN W3";
}@font-face {
  font-family: "@Òé®Î ProN W3";
}@font-face {
  font-family: "Òé®Î ProN W6";
}@font-face {
  font-family: "@Òé®Î ProN W6";
}@font-face {
  font-family: "Z´·Ã¯ Pr6N B";
}@font-face {
  font-family: "@ Z´·Ã¯ Pr6N B";
}@font-face {
  font-family: "Z´·Ã¯ Pr6N EL";
}@font-face {
  font-family: "@ Z´·Ã¯ Pr6N EL";
}@font-face {
  font-family: "Z´·Ã¯ Pr6N H";
}@font-face {
  font-family: "@ Z´·Ã¯ Pr6N H";
}@font-face {

```

```

font-family: "Z'·Ã~ Pr6N L";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pr6N L";
}@font-face {
font-family: "Z'·Ã~ Pro B";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pro B";
}@font-face {
font-family: "Z'·Ã~ Pro EL";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pro EL";
}@font-face {
font-family: "Z'·Ã~ Pro H";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pro H";
}@font-face {
font-family: "Z'·Ã~ Pro L";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pro L";
}@font-face {
font-family: "Z'·Ã~ Pro M";
}@font-face {
font-family: "@ Z'·Ã~ Pro M";
}@font-face {
font-family: "Z Pr6N EL";
}@font-face {
font-family: "@ Z Pr6N EL";
}@font-face {
font-family: "Z Pr6N R";
}@font-face {
font-family: "@ Z Pr6N R";
}@font-face {
font-family: "Adobe à Std B";
}@font-face {
font-family: "@Adobe à Std B";
}@font-face {
font-family: "Adobe ...p Std M";
}@font-face {
font-family: "@Adobe ...p Std M";
}@font-face {
font-family: "AppleGothic";
}@font-face {
font-family: "@AppleGothic";
}@font-face {
font-family: "PMingLIU";
}p.MsoNormal, li.MsoNormal, div.MsoNormal { margin: 0cm 0cm 0.0001pt; line-height: 115%; font-size: 11pt; font-family:
"Calibri","serif"; }p.MsoFootnoteText, li.MsoFootnoteText, div.MsoFootnoteText { margin: 0cm 0cm 0.0001pt; font-size:
10pt; font-family: "Calibri","serif"; }p.MsoHeader, li.MsoHeader, div.MsoHeader { margin: 0cm 0cm 0.0001pt; font-size:
11pt; font-family: "Calibri","serif"; }p.MsoFooter, li.MsoFooter, div.MsoFooter { margin: 0cm 0cm 0.0001pt; font-size: 11pt;
font-family: "Calibri","serif"; }span.MsoFootnoteReference { vertical-align: super; }span.TestonotaapidipaginaCarattere {
}span.IntestazioneCarattere { }span.PidipaginaCarattere { }span.msols { text-decoration: underline; color: teal;
}span.msoDel { text-decoration: line-through; color: red; }.MsoChpDefault { font-size: 11pt; font-family: "Calibri","serif";
}.MsoPapDefault { line-height: 115%; }div.WordSection1 { page: WordSection1; }

```

Eugjen Merlika

“Po të na shtrëngonte fati me zgjedhë një nën dysh : a më mirë me humbun Kosovën apo lirin, pëlqejmë më parë të humbasim lirin, mbasi këtë, të bashkuem me Kosovën, jemi të sigurtë se dikur mund t’a fitojmë prap...”

Mustafa Merlika – Kruja : “Në hulli të historisë”

“Kjo vizitë është një lumni e madhe për mua. E kam pasë për Kosovën kreshnike kur ishte ende robneshë e Tyrkís e qytetin t’u po e shoh për herë të parë. Por jo kështu Gjakovsit. Këta i kam njohun nëpër burrat më të mirë, nëpër burrat më të fortë të tyne. Nuk muj mos me i përmëndun sod ata fatosa që dhanë jetën e tyne nëpër shpella e në dhë të huej për lirin e Kosovës. Nuk muj mos me e kujtue botnisht, sod që po vizitoj vendin e tij, atë bir të madh të Gjakovës që i thojshin Bajram Curri.

E njoha në Shkup këtë fatos, kur në 1912, bashkë me ju e me Malsorët e vet ishte çue me lirie Shqipnín prej zgedhe të hu. E njoha e qysh atëherë s’na u danë zëmrat më prej shoqja-shoqes. Na bashkonte një ideal, ideali i Atdheut të dashtun. Për ket ideal ai e dha jetën si fatos, i tradhtuem në shpellën e Dragobís. Desht Beligradi me e shpëtue, me i a shpëtue jetën e me e peshue me pare: sall, të hiqte dorë prej luftës për lirin e Kosovës, sall të rrinte rahat në shtëpi të vet o ku t’i donte zëmra në tokë Jugosllave. Ah, jo! Bajram Curri s’kish lë për t’a shitun Atdhën e vet. Tànë haznat e Beligradit, tånë Jugosllavija, tånë pasunija e botës s’e vyeshin për të lirin e një katundi të Kosovës. Më mirë me dekë. E diq si burrë, diq si fatos. Po ashtu diq në dhë të huej edhe nipi i tij që nuk i qe dà kurrë në jetë të vet: Hysni Curri, fatosi i Qafës së Prushit.

Një tjetër Gjakovas i ka hala sod eshtnat në mërgim, ku i dha fund jetës me dorë të vet tue lánë me shkrim këta dy rreshta të mallëngjyeshëm: “I mërzitun e i dëshpruem si një njeri dyfish pa Atdhë, dava me i dhënë fund ksaj jete”. Ky burrë, ky Gjakovas i vërtetë, qe Niman Ferizi, një tjetër mik i em që më la mbas veti në një moshë aqë të rë. E kur një njeri e ka njohun Gjakovën nëpër ksi burrash, kur ai e din edhe tånë historín e këtij vendi, merret me mend se me ç’farë dashtunije e gzimi lakmon me e pà e me e përshëndetun.”

Këto ishin fjalët me të cilat, më 1 korrik 1942, Mustafa Kruja, atëherë Kryeministër i Shqipërisë së bashkuar nën pushtimin italian, mbas tridhjetë vitesh ndarje të detyruar, i u drejtua popullit të këtij qyteti, në të cilin ne sot jemi mbledhur për të përkujtuar 70 – vjetorin e një ngjarjeje ogurzezë. A ka lidhje mes fjalëve të ish Kryeministrit, drejtuar gjakovarëve, dhe këtij simpoziumi që mbahet sot në këtë qytet, për të kujtuar me dhimbje, njëkohësisht me shpresë e besim në t’ardhmen, një nga ngjarjet më të hidhura, në mos më e hidhura e historisë së këtyre trojeve, të Kosovës e të Shqipërisë që prej një shekulli e këndej ?

Ajo ngjarje ishte ribashkimi i Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare me Shtetin jugosllav. Ajo ngjarje shënoi fundin e “pranverës së Shqipërisë etnike”, që kaloi dhe u shua si një meteor i ndritshëm në qiellin e historisë shqiptare të shekullit të shkuar, për të lënë gjurmët e pashlyeshme në kujtesën historike të saj e në kujtesën vetiake të qindra mijra shqiptarëve që u njëjtësuan me sendërtimin e ëndrrës së Shqipërisë së bashkuar në kufijtë e saj natyrorë. Mendoj se lidhja mes fjalimit të Krujës, apo vizitës së tij, i shoqëruar nga Ministrat Vlora e Agushi dhe ngjarjes që përkujtojmë sot, është në vetë rendin e gjërave. Ajo klasë politike që, n’atë rast, përfaqësohej prej tyre e që në curriculum – in e saj, si stolinë më të çmuar, mbante firmat e vendosura në Dokumentin e Shpalljes së Mëvehtësisë shqiptare më 28 nëndor 1912, e kishte lidhur thelbin e veprimtarisë së saj politike, shoqërore e shtetërore me atë akt historik të prillit 1941, i cili sendërtonte, në një shkallë të kënaqëshme, një ëndërr të përkundur për tridhjetë vjet, atë të bashkimit të trojeve ku flitej gjuha shqipe në një shtet të vetëm. Ai synim, më se i ligjshëm në një kontekst normal të marrëdhënieve mes shteteve, u kthye në një ankth për shqiptarët që, brënda pak ditëve të tetorit të zi 1912, qenë të pranishëm në grabitjen me dhunë të trojeve të tyre shumë shekullore nga ana e fqinjëve, me të cilët ndanin një histori mijëvjeçare, me të mirat e të këqijat e saj.

Shteti i bashkuar i shqiptarëve, i pari në historinë e tyre të gjatë, i ngjau një zogu të sapo dalë nga foleja që ra në pritën e gjahtarit të pashpirt, i cili e goditi befasisht, duke e rrëzuar për tokë të gjymtuar. Këtë zog të gjymtuar “Etërit e Kombit”, ata që i kishin nënshkruar Pavarësinë, duke pritur në duart e tyre lindjen e tij të vështirë, u munduan t’a rrisin, t’i shërojnë plagët e t’a bëjnë të fluturojë, me fuqitë e tij, drejt synimesh të larta zhvillimi e qytetërimi. Por brezi i tyre mbeti i lidhur pazgjidhshmërisht me ëndërrën e kthyer në ankth, me ribashkimin e trojeve, që i ngjante gjithënjë e më tepër një vegimi që largohej, sepse miopia e politikës së madhe e kishte mbushur Evropën me probleme të tilla.

Për një tekë të çuditëshme të historisë, ajo ëndërr do të gjente follenë e saj të sendërtimit në një gjëndje jo të zakonshme, në kontinent që jetonte tragjedinë më të madhe të gjithë historisë së tij, në luftën e dytë botërore. Ajo ditë prilli e vitit 1941, kur u vendos nga Qeveria italiane që trevat shqipfolëse, deri atëherë pjesë e Mbretërisë Serbo – Kroato – Sllovene, të pushtuara nga trupat aleate të Rajhut të tretë, do t’i bashkangjiteshin Perandorisë fashiste të Romës, në kuadrin e Shtetit shqiptar të bashkuar me këtë të fundit, qe sendërtimi i ëndrrës tridhjet-vjeçare, edhe se në një kontekst tepër të diskutueshëm.

Mustafa Kruja, atëherë Kryetar i Komisionit të Përshpagimeve shqiptare, e quajti “ditën më të bukur të jetës së tij”. Ajo ditë ishte e tillë vetëm për të, ishte edhe për shumë atdhetarë të tjerë e për qindra mijra qytetarë të Shqipërisë e viseve të saj të bashkuara me të, kryesisht për ata të Kosovës. Sa ishte e lumtur ajo ditë e bashkimit, po aq e hidhur e tragjike ishte periudha kur trupat komuniste jugosllave, të ndihmuara nga brigadat “çlirimtare” të komisarit Ramiz Alia e të tjerë personazheve të universit komunist shqiptar, shtypën qëndresën heroike të kosovarëve, të lënë dramatikisht vetëm në luftën për mbrojtjen e lirisë së trojeve të tyre. Ajo dhunë, e ushtruar mbi Kosovën e lirë nga zaptuesit e vjetër me tjetër uniformë, me

yjet e kuqe të Moskës në kapelet e tyre, të cilëve i u shtuan, në shprehjen më të spikatur të tradhëtisë kombëtare e të pabesisë njerëzore, repartet e ushtrisë “nacional – çlirimtare” të Enver Hoxhës, vrau barbarisht shpresën e rilindur të Kosovës, ëndrrën e saj e të pjesës më të madhe të shqiptarëve, për të jetuar të lirë e të bashkuar në trojet e tyre.

Ajo dhunë do të ngarkonte mbi ndërgjegjet e fituesve mijëra jetë djelmoshash të Kosovës kreshnike, që asgjësoheshin nga shkjetë dhe bashkëpunorët e tij komunistë shqiptarë në emër të “revolucionit proletar”, qindra mijra kosovarë të përzënë nga shtëpitë e tyre, për t'u syrgjynosur në Anadoll, në zbatim të një strategjie afatgjatë të akademikëve të Beogradit për të zbrazur Kosovën shqiptare.

Ne sot e kujtojmë atë mynxyrë të historisë sonë, së pari me respektin e thellë ndaj heronjve të qëndresës vetmitare të kosovarëve nacionalistë si Ymer Berisha, Shaban Polluzha, Mehmet Gradica, Marije Shllaku, Ukë Sadiku, Hysen Tërpeza e qindra e mijra luftëtarë të lirisë, por edhe me vlerësimin e nderimin e atyre figurave të historisë sonë që punuan me mish e me shpirt për Atdheun e bashkuar, që u përpoqën, me të gjitha mënyrat, t'i shmangnin atij gjysëm shekullin e mallkuar të shoqërisë sonë.

Një nga ato figura, me të veçantën e saj në lidhjet me Kosovën, ka qenë Mustafa Merlika-Kruja. Kjo trajtesë merr përsipër të jetë një rrëfim i çasteve kryesore të këtyre lidhjeve, së bashku me dëshmitë e shkruara që hedhin dritë mbi ato çaste. Në këtë rrëfim hasen ngjarje e personazhe që i përkasin historisë së Shqipërisë, asaj historie që ende sot vazhdon të trajtohet me subjektivitetin manikeist të shkronjësve besnikë, deri në vdekje, të tjetërsimit të saj, të përmbysjes së vlerave të vërteta e ngritjes në piedestal të nulleteve të përvojës komuniste shqiptare.

Ajo histori fillon herët, n'agim të shekullit, më 1902, kur djaloshi nga Kruja, mbasi kishte mbaruar mejtepin e Mulla Hysenit në qytetin e lindjes, shkoi në Janinë për të vazhduar shkollën e mesme, duke u regjistruar në gjimnazin turk t'atij qyteti. Aty krijohet lidhja e parë me një mësues nga Gjilani i Kosovës.

“Nga të gjithë Eprorët e gjymnazit të Janinës, shkollë e konvikt, dý fytyra mbaj mënd të kohës s'eme qi s'dijshin me qeshun kurrë faqe nxânsash: ajo e Saib Efendiut, një Tyrk prej Anadollit, hoxhë me çallëm i mësues mjaft mirë në Shkollët Normale t'Epër e mjaft i squet; dhe ajo e Qamil Efendiut, Shqiptar nga Gjilani qi mâ vonë, shumë mâ vonë, atje kah vjeti 1923 me gjasë, pat ardhun në Shqipni e marrë pjesë veprimtare në jetën politike të Vëndit me titull, emën e mbiemën qi kanë njohun të gjithë intelektualët shqiptarë të kohës së tij: Prof. Qamil Bala.” [1]

Njohja u kthye shpejt në respekt të ndërsjellë e në miqësi, që nuk mbeti në caqet e thjeshta të dashamirësisë mes mësues e nxënësit. Nxënësi recitonte para mësuesit “Istorinë e Skënderbeut” të Naimit dhe mësuesi e furnizonte nxënësin me kryevepra të letërsisë rinore në gjuhën frënge. Mësuesi nga Gjilani la një mbresë të thellë tek Mustafai dhe është nga të parët që fuqizoi dashurinë për kombin në zemrën e djaloshtit, duke ndikuar edhe në formimin e karakterit të tij me parimet e besës e të besnikërisë.

“Po të na hetojnë Halldupët sharrojmë. Po un nuk shtij këtu veçse Shqiptarë e Shqiptarë të mirë. Na nuk mund t'i biem moft gjakut t'onë, Kombit t'onë, Shqipnis s'onë. Por duhet t'u ruhemi fort Halldupve e Shqiptarve të këqij se na marrin mbë qafë.”

Profesori u mundua të ndikonte edhe në t'ardhmen e nxënësit të tij, duke e drejtuar në vazhdimin e studimeve n'ingjinjeri, bazuar mbi aftësinë e spikatur të djaloshtit në matematikë, lënda që i mësonte atij. Mustafai i ri u detyrua t'a ndryshojë mendimin e tij e të profesorit dhe, me këmbënguljen e Esat Pashë Toptanit, të hyjë në konkursin për Mylkije. Sa herë në jetën e tij ka qortuar veten për atë zgjedhje, mbasi politika e vuri para provash të vështira për atë dhe familjen.

Mustafai fitoi konkursin e hyri në Mylkije, shkolla e lartë e Perandorisë Otomane, për të formuar kuadrot e saj. Aty, me prirjet e tij kundër absolutistëve, u shqua në demostratat e studentëve kundër regjimit të Turqvet të rinj, që zhgënjyen pritjet e kombësive të tjera, në veçanti të shqiptarëve. Filloi të shkruajë në gazetata e Stambollit e ky kompleks veprimtarie çoi në përjashtimin e tij nga universiteti për motive politike. Sa po bëhej gati për t'u nisur në drejtim të SHBA-ës i u komunikua rikthimi në shkollë, si pasojë e ndërhyrjes së deputetëve shqiptarë në organet e arsimit. Ndërmjet tyre ishin dhe deputetët kosovarë Hasan Prishtina e Nexhip Draga.

Do të takohet me këta dy personalitete të shquar të jetës politike kosovare e shqiptare në korrikun e vitit 1912 kur, në cilësinë e sekretarit organizativ të kryengritjes shqiptare për Veriun dhe Shqipërinë e Mesme, së bashku me Markagjonin, Abdi Toptanin e të tjerë shkuan në Shkup, për të biseduar mbi vazhdimin e kryengritjes, mbi programin dhe perspektivat e saj. Siç del edhe nga kjo pjesë, e marrë nga letra që i drejton Atë Paulin Margjokajt më 18 maj 1958, Mustafai debatoi mjaft me miqtë kosovarë mbi përfundimin e bisedimeve me Ibrahim Pashën dhe shpërndarjen e kryengritësve.

“Kosovarët kanë hwmë në Shkup pa pushkë, tue pasë lajmue qeverija se ishte gati me ramë në kuvënd me kryengritësit. Edhe na lajmohemi me pezulluem çdo veprim me armë e me dërguem në Shkup përfaqsesit t'anë. Muerëm atë rrugë të gjatë mbë kual: Marka Gjoni (i ati i Kapidan Gjonit), Abdi Toptani e un, natyrisht të shoqnuem edhe prej ndonji tjetri, por na të tre, demek, ishim krenët. Kur mbërrimë na në Shkup, gjithça kishte qënë kryem! Kosovarët ishin marrë vesht me Marshal Ibrahim Pashën me ato kushte qi janë njohun si 14 pikat : mbrënda katër vilajetevet qi na i kemi pasë quejtun Shqipni, kudo qi shumica e popullit flitte shqip, nëpunsit do të dijshin shqip e shkollat do të mësojshin shqip; Shqiptari do t'i shërbente mbretit në kohë paqe vetëm në Rumeli (në Tyrqinë e Evropës). Këto tri pika kishin mâ tepër rândsi e tjerat s'i mbaj mënd. Ndër krenët e Kosovës mbretnonte Khaosi, kishte ndër ta nacionalista, si Hasan Prishtinë e Bajram Curr, qi do t'a kishin rrezikuem edhe jetën e tyne për t'i siguruem Shqipnisë një autonomi të plotë ; kishte koka, si Riza beg Kryeziu i Gjakovës e Isë Boletini, në polin e kundërt, qi do të kishin bâmë gjithashtu për me shliuem Abdyl-Hamidin e me e hypun përsri në thront, me qënë Kosova e falun prej shërbimit ushtarak e taksash ; kishte gjind t'urtë e të stërvitun si Nexhib Draga, qi spjegojshin se me koka t'atilla, siç ishte krejt popull' i Kosovës, fitim' i atyne 14 pikave duhej konsideruem një mrekullí për atëherë; kishte edhe asish, ndër të parë të vëndit, qi kishin qënë gati me kthye e shkuem në shtëpi me njerëzit e tyne, porsa t'ishte marrë lajmi qi u ndërrue kabineti në Stamboll, ai i Tyrqe të Rij me një “ancien régime”.”[2]

Të njëjtin argument e gjejmë të trajtuar edhe në një letër të gjatë që ai i shkruan prof. Stavro Skendit, më 2 nëndor 1953, n

kërkesën e këtij të fundit mbi një opinion rreth "Sistemit të partive në Shqipëri".

"Në një pjekje private që pata pasur me të ndjyerin Nexhib Draga në shtëpi të Rexhep Mitrovicës, ai më tfilloi se sikur të kishte pritur më shumë, që t'arrihim edhe na në Shkup, kryengritja do të kishte falimentuar për faqe të zeza t'onën; sepse dhelpira e Stambollit kishte futur agjentat e saj në turmën e kryengritësve kosovarë me premtime që qeverija do t'i linte Shqiptarët të mbanin armë lirisht kudo që t'ishin dhe do t'i shkarkonte Kosovarët nga çdo farë pagesash të gjeratëhershme. E në këto dy koncesjone e te mbret'i Stambollit, më thotë Draga, përmbledhëj i tërë ideal'i Kosovaret. Un po shtoj se, besa, jo vetëm i Kosovaret, po edhe i shumë krahinave tjera të Shqipërisë s'asaj kohe!"[3]

Nga këto biseda me atdhetarë të provuar, ku bëhej fjalë për një çast tepër të rëndësishëm të fateve të kombit, siç ishte kërkimi për shkëputje nga Turqia, Mustafai i ri e kuptoi se sa e vështirë ishte të thyeshin tabutë e një mendësie të ngulitur thellë në mendjet e shumë shqiptarëve që nuk mund t'a konceptonin jetën e tyre pa lidhjet me Stambollin. Ishte një nga zhgënjimet e para nga jeta politike, një zhgënjim që nuk nguron t'a shprehë hapur, në formë qortimi, edhe mbas tridhjetë vitesh kur si Kryeministër i Shqipërisë etnike, në fjalimin e fundit të vizitës së tij në Kosovë më 2 korrik 1942, në qytetin e Prizrenit, pohon :

"Por duhet t'a pohojmë burrnisht or vllazën, e t'a kemi si mësim para sysh se gjaku ynë i derdhun në 1912, u vjefti, jo në përfitim të lirinë që kërkojshim, por anmiqvet t'anë, për një robni të këtyne viseve më të zeza se ajo e para...."

Është një frazë që ve në dyshim një nga çastet e rëndësishme të historisë sonë bashkëkohore : dobinë e kryengritjeve shqiptare të viteve 1911 – 1912. A qenë në favor të çështjes shqiptare ? Dobësi i pozitave të Turqisë në Ballkan që më i dobishëm për Shqipërinë, apo për shtetet fqinjë të saj që ishin të pavarura ? Është një pyetje që dëshmon relativitetin e vendimeve historike që, me kalimin e kohës, pësojnë vlerësime të ndryshme, herë herë edhe të kundërta. Revolucionari atdhetar Kruja, më 1912, hartonte të gjitha shpalljet, përkujtesat e dokumentat e kryengritjes, duke kërkuar autonominë e shkallës më të lartë. Luftërat ballkanike dhe gjymtimi i trevave shqiptare ishin pasojë edhe e dobësimi të pozitave të Perandorisë në Ballkan, dobësim që, së fundi, doli i dëmshëm për Shqipërinë, mbasi zëvendësoi sundimin turk me atë të serbëve, malazezëve e grekëve mbi krahinat shqiptare, duke dëmtuar rëndë integritetin tokësor të Shqipërisë s'ardhme. Kryeministri Kruja, më 1942, e ka përvehtësuar mësimin e 1912-ës dhe u a kujton bashkatdhetarëve, për të mos rënë më në gabime t'atij lloji. Fatkeqësisht ky mësim nuk u muar për bazë dhe nuk u zbatua nga drejtuesit komunistë shqiptarë që flijuan trevat shqiptare, duke u a dorëzuar jugosllavëve, për të ruajtur pushtetin e tyre, të siguruar nga Titoja dhe Stalini.

Shpallja e pavarësisë i bashkoi të gjithë atdhetarët shqiptarë, por shpejt Konferenca e Londrës do t'i jepte një grusht të fortë shpresave të tyre për kufijtë e Atdheut. Të mbetur jashtë kufinjve të Shtetit shqiptar edhe politikanët kosovarë zhvilluan veprimtarinë e tyre në Shqipëri. I kthyer në Shqipëri, mbas tre vjet e gjysëm qëndrimi në Itali, në fillim i burgosur me urdhër të Esat Pashës e më vonë si kryeredaktor i gazetës "Kuvendi" në Romë, Kruja merr pjesë në Kongresin e Durrësit, duke u zgjedhur ministër në Qeverinë e Turhan Pashë Përmetit. Emërohet sekretar i Dërgatës shqiptare në Konferencën e Paqes në Paris, ku harton së bashku me Luigj Gurakuqin të gjitha promemoret dhe dokumentat e tjera që i dërgoheshin drejtuesve të Konferencës.

Ja disa pjesë të shkëputura nga dokumentat e Dërgatës, në të cilët fati i Kosovës është në qendër të vëmendjes. Ideja e së vërtetës etnike e historike shpaloset me një rigorozitet shkencor, argumentat mbrohen me statistika turke, austriake apo bullgare, mbi shifrat e popullsisë të detajuara për çdo qendër administrative. "Kërkesat e Shqypnisë" e paraqitur në kryesinë e Konferencës më 15 shkurt 1919, është një përpjekje cilësore për të bërë të njohur konturet e vërteta të problemit shqiptar.

"Sikurse do të shihet nga karta gjeografike ngjitur këtu, kufini etnik i Shqipniës fillon prej gjinit të Spicës (në verit të Tivarit) këthehet drejt nord-estit tyke marrë mbrënda Tuzin, Hotin, Grudën, Triepshin, Podgoricën, dhe, tyke ndjekun kufinin e Malit të Zi që ka pasun përpara motit 1912, përmbledh Pejën, Gjakoven, Mitrovicën (pjesën lindore), Prishtinën, Gjillanin, Ferizovikun, Kaçanikun, një pjesë të kazás së Shkupit, Tetovës, Gostivarin, Kërçovën, Dibrën, për me arrijtun te "Mali i Thatë" ndërmjet liqëjvet t'Ohriës e të Prespës. Qy nga këjo pikë kufini ndjek vijën e 1913-s ngjer te maja e malit Gramos e vazhdon drejt sudit për me dalë afër gjinit të Prevezës. Të gjitha viset që gjinden në Perendimt të këtij kufini përbajnë Shqypniën etnike e historike.

Mbrënda ndër këta kufij që caktuem më sipër, jetojnë afër 2.000.000 Shqyptarë, nga të cilët më pak se gjymta ndër kufijtë e shënuem në Konferencën e Londrës dhe tjerët n'ato vise që u ishin lënë, po n'atë Konferencë, Malit të Zi, Serbisë e Greqisë."[4]

Është një fragment i shkurtër i përkujtesës, në të cilin shënohet kufiri real i Shqipërisë natyrale, kufi i masakruar nga pushtimet serbe, malazeze a greke e të ligjruara nga Konferenca e Ambasadorëve e nga Protokollin e Firences në vitin 1913. Kërkesat e Dërgatës, të firmosura nga Turhan Pasha, ishin një pasqyrë e problemeve themelore që kishte Vendi e që gjenin tek Gurakuqi e Kruja mbrojtës cilësorë e në nivelin e detyrës. Argumentimi i tyre kërkonte kohë të gjata studimi e saktësi shëmbullore. Për të qenë më bindëse argumentat merreshin nga dëshmi të diplomatëve të huaj që njihnin problemet e Ballkanit, për të vërtetuar përkatësinë shqiptare të trevave të pushtuara nga sllavët e grekët. Dërgata ndiqte me interesim ngjarjet në Kosovë e në viset e tjera shqiptare të Jugosllavisë, përndjekjen që pësonin banorët e atyre viseve, dhunën e pësuar, masakrat e largimet e njerëzve drejt Shqipërisë. Ja se si i shkruajnë Kryetarit të Konferencës, Kryeministrit francez Clemenceau autorët e "Protestë kundë masakrave serbe" më 11 mars 1919 :

– Protestë kundë masakrave serbe.

Shkëlqesë,

Në këtë orë kurë Konferenca e Paqës po kërkon me hudhun themelat e një paqe të drejtë e të qëndrueshme ndërmjet popujvet, në Shqipnië janë tue ndodhun punë mi të cilat po e shohim për detyrë me i hekun vërejtjen Këshillit të Naltë të Besatarvet.

Lufta zyrtarisht ka mbaruem, por me gjithë këtë përpjekjet po vazhdojnë me rreptësië në shumë vise të Shqipniës.

Qyshë se ushtriët serbe kanë hymun përsëri në krahinat e Kosovës, Shqiptarët po ujin me gjakun e vet këto krahina ku kanë lânë eshtnat sa prindën të tyne për të pruejtunit e tokës dhe të liriës së vet.

Bota mbarë është çuem idhnueshëm kundra masakravet të mënishme t'Armenvet qi kishin për qëllim të stërfarunit e racës s tyne; mizorina po me atë qëllim po bāhet sod në Shqipnië pa u çuem një zā protestimi kurrkah.

Për të vetmen krimë qi duen me i ndējun besnike māmës-atdheë, popullsiët e Pejës dhe të Gjakovës kanë mbetun, tash një dyë javë, nën zjarmin e rreptë t'ushtrivet serbe. Sod janë qytetet e Plavës dhe Gucinjës qi u ka ardhun rēndi me psuem shortin e atyne. Gra, pleq, kalamāj lânë vatrat e veta të rrenueme e hikin. Një varg i parë të hikunisht, i përbāmun prej dyë mijë vetësh, ka mundun t'arrijë në Shkodër, e një tjetër varg prej një mijë Shqiptarësh tjerë është kapun në Zadrimë.

Lutja e jonë me 7 Mars mi të shkelunit e dhenavet shqiptare prej ushtrive amerikane sod po bāhet një nevojë e domosdoshme, mbas si këto ushtrië do të mund i ndalojshin me-një-herë masakrat e tmerrueshme qi po bāhen qyshë prej pushtimit të ri të Kosovës prej ushtrivet serbe.

Merret vesh, nga tjetra anë, prej lajmevet qi Dërgata e jonë po merr prej Durrsi, se disa çeta komitaxhish greke janë tuke u mbledhun për të gjatë kufinit të Shqipniës së Poshtme nën komandën e Kapidanit të nëzāshëm Vasil Kolovosi, të Vasil Stilarës edhe të Stefit. Këto çeta janë tuke u bāmun gati me i hymum mbrēnda Shqipniës së Poshtme për me shtrēnguem popullsiën qi të kërkojë Greqiën e për me bāmun këso mënyre qi të duken të drejta lakmiët panhelenike mi këtë krahinë.

Populli Shqiptar beson në ndiesiët njerzore të Delegatvet të Konferencës për me i dhānë fund sa mā shpejt gjēndsiës së mjerueshme qi Ju paraqitēm këtu n'ēmën të tij.[5]

Paris, 11 Mars 1919.

Shkëlqesës së Tij Z. G. Clemenceau,

Kryetari i Dërgatës Shqiptare

Kryetar i Konferencës së Paqës.

(nēnsh.) TURHAN

Mbas gjashtë muajsh qëndrimi në Paris, Kruja u kthye në Shqipëri, ku mori zëvendësinë e Ministrit të Brëndshëm, Mehdi Frashëri, që shkoi në Dërgatën që punonte në kryeqytetin freng. Në Shqipëri gjeti një gjëndje të rënduar nga pamundësia e Qeverisë për të vendosur rregull, mbasi kushtëzohej nga autoritetet ushtarake italiane, që nuk kishin dëshirë të bashkëpunonin e t'i jepnin asaj kompetencat e nevojshme. Përhapja e esadizmës në Shqipërinë e Mesme ishte bërë rreziku më i madh për mundësinë e qeverisjes. Në opinionin publik Qeveria e Durrësit, e cila praktikisht punonte vetëm jashtë, për të siguruar kufijtë e 1913-ës që viheshin në diskutim e rrezikoheshin seriozisht nga traktatet e fshehta, siç ishin ai i Londrës mes Italisë dhe Antantës, i nënshkruar më 1915, apo marrëveshja Titoni – Venizellos për Shqipërinë e Jugut, kishte humbur besueshmërinë. Ndihej nevoja e një tjetër mbledhjeje kombëtare, që duhej të përcaktonte një tjetër politikë, më të pavarur prej Italisë e që të përpiqej të nxirrte një qeveri, në gjëndje të përballonte me energji problemet e shumtë.

Për këtë nevojë ishte i bindur edhe M.Kruja, por pozita e tij si titullar i Qeverisë së Durrësit i krijonte një problem moral me kolegët e tij. Gjatë kësaj periudhe, pra në muajt e fundit të vitit 1919, ai pati takime e biseda me shumë përfaqësues të jetës politike shqiptare. Një nga këta takime, atë më të rëndësishmin për të, e gjejmë të përshkruar në një letër të gjatë që i drejtohet Atë Paulin Margjokajt më 15 janar 1952.

"M'u paraqit tekembramja një fasë e re, fasa vëndimtare e situatës. M'u proponue prej një grupi agjitorësh (kështu jam tue i quejtnu përgjithsisht ata qi i fryjshin zjarmit, prej çdo kategori qi të kenë qënë e çdo farë qëllimi qi të kenë pasun) për me fitue bashkpunimin t'em në veprën e tyne. Ishin të tanë Kosovarë: Hysni Curri (i nipi i Bajramit, i cili vetë ishte ende në Vjenë), Rexhep Mitrovica a Bedri Peja ase të dy, s'e mbaj mënd mirë, Halim Gostivari (Drejtuari i përgjithshëm i Policisë nën qeverinë t'onë), Salih Vuçitërnin e s'dij kush më. Këta të gjithë, direkt a indirekt, ishin të lidhun me Krahun Kombtar t'Eshref Frashërit. Currin e Vuçitërnin i kishem personalisht miq të vjetër. Me Kosovarët përgjithsisht kam pasë shkue mirë. Këta, tue theksue se kishin ardhun me folë me Mustafa Krujen e jo me një ministër, mbasi më pyetën nëse mund të më flitshin lirisht me cilësin t'eme thjesht personale e patën përgjegje positive, më muerën besën qi bisedim'i ynë, edhe sikur mos të kishte asnjë përfundim pozitiv, do të mbetej një sekret absolut ndërmjet nesh ; m'u çelën: atdheu po ishte në buzë të greminës, vetëm patriotët e vjetër e të vëndosun për çdo sakrificë mund t'a shpëtojshin, qeverija qi ishte në fuqi kishte humbur çdo pushtet moral si përmbërnda si përjashta, prandej e vetmja rrugë shpëtimi ishte ndërrim'i ksaj me elementa tjerë të pakomprometuem me anë të një kongresi, legal në na lashin italianët, të fshehtë ku të mujshim me u mbledhun, në rasë të kundërt, Atdheu kishte nevojë për mue, aderim'i im e ndihma e ime për sendërtimin e ksaj veprë, shihej e domosdoshme. Kjo qe synthes'e bisedës së grupit. Të them të drejtën, edhe tash qi jam tue e kujtue atë skenë, edhe tash, mbas 31 vjeç, jam tue e ndie mallëngjimin qi më pat kapun në fund t'asaj bisede. S'ishte kuvëntarja, s'ishin fjalët e theksme, qi më mallëngjyen, por vetë objekti i asaj bisede, rreziku i Atdheut qi ishte një realitet për t'a pamë edhe i verbti; më preku tepër edhe besimi qi po tregohej ndaj mue, apeli qi po më bëhej për t'ecun në një rrugë sakrificë të njohun prej meje qyshë djalë i ri. U mallëngjeva aqë, sa mos me qënë i zoti me u përgjegjun me fjalë, por me lot rrëkë! Qamë të gjithë. Thashë po: "Nesër ap dorhjekun prej qeveris e bashkpunoj me jue!" Por shokët e rij m'u përgjegjën se ata ishin t' auctorizuem me bisedue e vëndue me mue edhe gjithë planin e veprimt deri në mbledhjen e kongresit. Kërkuem pikë së pari qi un mos të dilshem prej qeverije, qëndrim'i im n'atë vënd, sidomos tue pasun në dorë edhe ministrin e mbrëndshme, do t'i shërbente çashtjes shumë më tepër. Ky proponim më vënte mue në një pozitë tejet delikate e me shokë, për të cilët "qëllimi ligjon mjetet". Un s'mund të bashkunojshem me një palë shokë në qeveritë e me një palë tjerë për me rrëzue këtë qeveri, qoftë edhe për një qëllim të shënjtë. Mbas një shoshitjeje të gjatë të ksaj probleme incidentale, por qi për mue kishte një randsí esencjale moraliteti, mbërrime tekembramja në një marrveshtje të plotë, të shkrueme e të nënshkrueme prej të gjithve (mjerisht s'mbaj mënd se kush ka qënë më tjetër veç katër personave të sipërshënueme e nëse ka qënë apo jo tjetërkush, por më duket se po). Sido qoftë, para se me tregue se ç'ishin termet e ksaj marrveshtjeje, më duhet me kthye edhe një herë te gjëndje e mbrëndshme e vëndit.....

Tash pra marrveshtja qi u nënshkruue përfshinte këto pika: 1) Do të mbledhesh një kongres, para të cilit qeverij'e përkohshme do të paraqitej me spjegue veprimtarin e saj të deriatëhershme; 2) Kjo qeveri, tue pasë humbur çdo kredit si para popullit ashtu edhe ndër qarqet e hueja, do të zvëndsohej prej një tjetre; 3) Për kryetar i qeveris së re do t'i paraqitej kongresit kandidatura e Nexhib Dragës; 4) Mustafa Kruja do të rrinte në qeveri të përkohshme sa kohë qi shërbim'i tij në të do të shihej i nevojshëm për çashtjen kombtare, do të përpiquej me mjetet e qeveris qi t'a shrrënjoste veprimtarin esadiste në Shqipëri të Mesme dhe t'i bindte pushtetet italjane, kur do t'i vinte koha, për moskundrështimin e mbledhjes së kongresit; 6) Mustafa Kruja, kur të jetë koha e pjekun për mbledhjen e kongresit, do të përpiquej me i bindun shokët e qeveris së përkohshme qi t'a proponojë vetë mbledhjen e kongresit e të dorzojë mandatin e saj para tij, po s'e ndëgjuen, ka për të dhënë dorhjekjen."[6]

E solla këtë dëshmi, jo për të ndjekur vazhdimin e zhvillimit të ngjarjeve, që përfundojnë me Kongresin e Lushnjës, në të cilin Kruja nuk mori pjesë, jo për kundërshtitë bindjesh, por për një skrupull moral kundrejt shokëve të Qeverisë së Durrësit. Ai takim i fshehtë ndërmjet tij dhe personaliteteve kosovare dëshmon për marrëdhëniet miqësore që ai kishte me të gjithë përfaqësuesit kosovarë të politikës, me të cilët gjente gjuhën e përbashkët për shumicën e problemeve që ajo duhej të përballonte në situata aspak të favorshme. Projektimi i Nexhip Dragës në funksionin e kryeministrit të shtetit shqiptar, tregon edhe një herë se sa i çmonte Mustafai vetitë dhe personalitetin e atdhetarit kosovar, me të cilin ishte njohur vite më parë, por edhe bindjen që kishte për rolin e rëndësishëm që politikanët kosovarë duhej të luanin në Shqipëri edhe se Kosova nuk bënte pjesë në Shtetin shqiptar. Ndarja, që ishte bërë forcërisht, nuk i kishte hequr as edhe një qime idesë së Atdheut të

përbashkët e shërbimit ndaj tij. Kjo ide ka shoqëruar jetën politike shqiptare deri në 29 nëndorin e 1944-ës, datë në të cilën shkëputja mes Shqipërisë e Kosovës që përfundimtare, për faktin që Shqipëria komuniste u radhit në krahun jugosllav, duke ndihmuar këtë të fundit të forconte pushtetin e tij mbi Kosovën e ripshtuar.

Ndërsa, në gjithë periudhën para ardhjes së komunizmit, politika shqiptare kishte në gjirin e saj ndihmesën e madhe të kosovarëve në të, për një gjysëm shekulli të enverizmit në Shqipëri, nuk pati kurrë një kosovar në pozita të larta të drejtimit të shtetit. Çuditërisht, ky fakt nuk i bënte të reflektonin thellësisht kosovarët, për të gjetur domethënien, sepse dashuria për “dheun amë” u verbonte edhe shikimin, sa t’a quanin kriminelin e shqiptarëve “bacë” të dashur e të nderuar.

Zgjedhjet e para politike të vitit 1921, mbas Kongresit të Lushnjës, i dhanë Shqipërisë të parin Kuvend të shtetit të pavarur. Mustafa Kruja që njëri nga katër deputetët e Kosovës. Në jetën kuvendore mbajti lidhje të ngushta me Bajram Currin e Hasan Prishtinën dhe u rrjeshtua me grupin e deputetëve të Shkodrës, ku bënin pjesë Luigj Gurakuqi, Atë Gjergj Fishta, Dom Ndre Mjeda etj.

Ka një episod të errët në jetën kuvendore t’atij viti, një episod që, çuditërisht nuk e gjejmë në tekstet e historisë, që janë shprehur me parimin për të mos nxjerrë në dukje asnjëherë të metat apo anët negative tonat. Se sa i vlen kjo mënyrë e paraqitjes së ngjarjeve historike edukimit të brezave, është e kuptueshme po të testojmë përgatitjen, tejet të mangët, që shkollat tona i kanë dhënë nxënësve të tyre në atë fushë. Një dizinformim i përgjithshëm ka arritur deri aty, sa të mos njihej si fakt historik as bashkimi i trojeve shqiptare në vitet 1941 – 1944, madje as edhe shpëtimi i hebrenjve nga qeveritë “kolaboracioniste” të kohës së luftës. Gjatë këtyre viteve të kalesës, mbas tjetërsimit të sistemit, studjues të veçantë janë plotësojnë këtë mangësi, por tekstet e shkollave mbajnë gjithmonë vulën e parimeve të historiografisë komuniste, me shumë pak ndryshime, pothuajse të papërfillshme. Episodin e turpshëm të Parlamentit shqiptar të 1921-it na e përshkruan Mustafa Kruja në letrën e sipër përmendur, drejtuar Stavro Skendit më 2 nëndor 1953.

“Mirpo aty në korrik ase gusht të 21-së në parlament ngjau një punë me rëndësi që i dha fund asnjansisë s’onë. Sërbi kishin nisur në Kosovë një valë salvimesh (persekutimesh) të pamëshirshme. Na u proponuam të dy partivet që të dërgohej nëpër kryeqytetet e Evropës një misjon tre krerësh kosovarë të mërguar qymoti në Shqipëri të lirë për të protestuar me memoranda e mundsisht me anën e shtypit kundra asaj veprë të panjerzishme të Beligradit. Të dy partitë na dhanë fjalën se do të votojshin me gzim një resolutë të këtilë. Edhe qeverija e kishte pëlqyer iniciativën t’onë e na kishte premtuar mjetet financore. Erdhi ditë e bisedimit e e vëndimit në parlament. Folën 16 oratorë, sa s’kishte ngjarë ndonjë herë kaqë retorikë entusjaste për të qarë robrin’e Kosovës. Po kur numrohen votat, në vënd t’unanimitetit që pritshim na, në favor të resolutës, çë shohim? Resoluta është rrëzuar. Përparimtarët zakonisht s’çajshin shumë kokën për t’i frekventuar mbledhjet, kështu kishte ndodhur edhe atë ditë; popullorët ishin pothuaj të gjithë aty. Edhe që të gjithë, me një dishiplinë shëmbullore sikur mos t’ishte për faqe të zezë të tyre, kishin votuar kundër! Duallmë nga salla t’indinjuar dhe vëmë te Bajram Curri që po na priste me plot shpresë që t’i shpinim lajmin e mirë: Gurakuqi, Fishta dhe un. Kur i dhamë lajmin e keq, sikur t’a kishim vvarë. Me gjithë që analfabet i gjori, foli këtë fjalë historike; “Po më vjen më keq për Shqipërinë e për burrat që paska se për Kosovaret që po grihen”, tha. Pastaj na pyeti se kush kishte votuar pro e kush kundër. I u përgjegjëm se votimi ishte bërë me skeda të fshehta e nuk mund t’a dijmë me siguri, por se na dukej që popullorët kishin votuar kundër, mbasi qënë ata që e kërkuan votimin të fshehur. U mejtua pak, pastaj na u kthye: “Or burra, or miq, a po m’a jepni një besë? Deri sot i kam dashë fort popullorët e aspak përparimtarët; por sod, që besa, paska ardhë dita me va shtrë dorën përparimtarët: a m’a jepni besën se po bashkoheni me ta, në një parti?” Kishim shtëngur, shikuam njëri tjetrin e Fishta as nuk priti më, zgjati dorën e i tha; “Qe besa un për vedi po, or Bajram Beg!” Atëherë po ashtu bëmë edhe na dy tjerët. Mbledhëm grupin po atë natë dhe vëndosëm e u bëmë Përparimtarë edhe na, gjithë grupi.”[7]

Besoj se çdo koment i kësaj ngjarjeje është i tepërt. Qëndrimi i parlamentarëve është i paspjegueshëm, në kufijtë e pabesueshmërisë, por është një fakt historik të cilit, ende sot, nuk jemi në gjëndje t’i kuptojmë motivin, por që na bën të ndjehemi keq edhe mbas gati një shekulli. Kohët e fundit kam parë të botuar në një gazetë shqiptare disa nga fjalimet e asaj dite, të retorikës atdhetare e, njëkohësisht, të votimit ogurzi e të turpshëm.

Bashkëpunimi me Bajram Currin bëhet gjithënjë e më i dëndur, deri në pjesëmarrjen e përbashkët në kryengritjen e marsit 1922, kundër Qeverisë së Sulejman Delvinës me Ministër të brendshëm Ahmet Zogun. Qe një përpjekje për një grusht shteti kundër një Qeverie të zgjedhur me vota të lira, fillimi i një periudhe lufte skajore politike, ku nuk mungoi as dhuna dhe as terrorizmi, nëpërmjet atentateve apo “revolucioneve” si ai i qershorit 1924. Mustafa Kruja më vonë e njohu gabimin e pjesëmarrjes në atë kryengritje, por mendësia e kulturës politike të kohës, mungesa e këndvështrimit liberal të protagonistëve, shumica e të cilëve vinte nga përvoja e jetës politike të Perandorisë Turke, kushtëzonin e përcaktonin edhe mjetet e mënyrat e përballimit të vizioneve të ndryshme politike e të interesave përkatëse.

Dështimi i lëvizjes së marsit 1922 e detyroi Mustafa Krujen të braktisë familjen dhe Atdheun e të strehohet në Gornja Milanovac të Shumadisë serbe, ku mësoi serbo-kroatishten e përktheu “Shqiptarët e Fuqitë e Mëdha”, të ish Kryeministrit të Sërbisë Vladan Gjorgjeviç i cili, simbas një dëshmie të Martin Camajt, ishte me origjinë nga malësia e Gjakovës. Ai libër është pasqyrë e koncepteve më poshtëruese, që politika dhe akademizmi serb, ushqenin për shqiptarët. Mustafai e botoi më 1927 në Zara, me një parathënie e një mbasthënie të tij, duke u nisur nga parimi se, për të luftuar dobishëm armikun apo kundërshtarin, në rastin konkret serbët, duhet të njohim mirë botkuptimin e tyre, argumentat e përdorura, kufijtë e urrejtjes apo tolerancës, synimet e mjetet për t’i sendërtuar ato. Dikush mendon edhe sot se ne nuk duhet t’i bëjmë të njohura publikut tonë veprat e atyre që nuk kanë opinione të mira për ne, që na shajnë me ose pa të drejtë, por kjo nuk do të ishte mënyra më e mirë për t’u përballuar me botën.

Kruja u kthye në qershor e u largua përsëri nga Shqipëria më 24 dhjetor 1924, për të vazhduar jetën e mërgimit. Në muajin zi të marsit 1925 vajtoi dy nga miqtë e tij më të shtrenjtë, Luigj Gurakuqin e Bajram Currin, bashkëluftëtarë të betejave politike, me të cilët kishte ndarë ditë të mira e të këqia, por kryesisht, kishte bartur dertet e Shqipërisë. Ata miq e atdhetarë në shenj u vranë pabesisht në Bari e në shpellën e Dragobisë, duke i paguar “borxhin” skajshmërisë së luftës politike në Shqipërinë e asaj kohe e mbetën të pavdekshëm jo vetëm në kujtesën historike, por u përjetësuan edhe në letrat shqipe, në sajë të vjershave monumentale të një tjetër kolegu e mikut të tyre, Fan Nolit.

Mërgimi i gjatë nuk e ndau kurrë M.Krujën nga objekti qëndror i shqetësimeve të tij, Shqipëria, gjuha shqipe, për të cilën punoi paprerë në përpilimin e "Fjalorit të madh të Gjuhës shqipe" dhe Kosova me dhimbjet e problemet e saj të pafundme. Vazhdon të mbajë kontaktet me Hasan Prishtinën deri sa ishte gjallë, me Dervish Mitrovicën, për të cilin boton një artikull shumë prekës kur ai ndërron jetë, me Niman Ferizin e të tjerë miq kosovarë. Në fjalën e mbajtur në Pejë, më 29 qershor 1942, përshkruan brengat shpirtërore t'atyre viteve të gjata e rrëfëhet para kosovarëve për bindjet e tij politike.

"Si Shqiptar do të kishem fluturue këtu qysh ditën e parë që Ora e pavdekshme e Fisit arbnuer deshti me i a kthye tekembramja këto vise të bekueme prej të Madhit Zot atij që i përkasin: Kombit shqiptar. Si Mustafa Kruja, që s'ka bënë punë të madhe për tokën e shënjtë e për popullin vigan të kësaj Kosove, por në mos tjetër i ka kjaftë në zëmër të vet me lot gjakut për 30 vjet rrjesht robni e saj, mundimet e salvimet e përgjakshme të bijve të saj.

Ndonse larg, kam rrue shpirtnisht me ju, ndërmjet jush. Ka pasun Shqiptarë, shokë të mij sërbofila, që më kanë ngjitur vulën e zezë të tradhtisë sepse kam dftue sympathí për Italin, bashkë me Hasan Prishtinën, Bajram Currin, me Dervish Mitrovicën e sa e sa Kosovarë tjerë. Po! nuk e mohoj. Krejt sympathija e eme, më e sinqerta, ka qënë për Italin, ka qënë për Romën sikurse vijon me qënë edhe sod. Sepse ka qënë e është një sympathí që i ka rrënjët në dashurin t'eme pa kufi për Kosovën shqiptare, për Kosovën kreshnike, për Kosovën e martirizuese. Nuk mujshem e nuk mundem me dashtun Sërbín, Beligradin, xhelatët e vllazënve të mij Kosovarë. Qe pse jam kenë, jam e do të des Italoofil. Italoofil jo për interesë personale, por për një ideal, italoofil pa pallate e pa çifliqe. E sod që Kosova është bënë Shqiptare, sod që Kosova s'është ma "Juzna Srbija" as "Metohija", por quhet Prefektura e Prishtinës, Prefektura e Prizrenit, Prefektura e Pejës e Mbretnis Shqiptare, bash në saje të bashkimit të Shtetit t'onë me Italin Fashiste, sod un krenohem për italofilin t'eme, edhe në qoftë se nuk kuqen ndopak ata që këtë italofilí e kanë vulosun për tradhtí. Për një njeri që s'ka tjetër ambicje posë realizimit të një ideali, s'ka kënaqësi më të madhe se me e pa këtë ideal të vërtetuem."

Është, ndoshta, pjesa më e bukur e fjalimeve që Kruja, si Kryeministër i Shqipërisë, mbajti në Kosovë gjatë vizitës së tij. Pa atij populli, si para një gjyqi të madh të agorave greke, Mustafa Kruja preku një tast tepër të brishtë të harmonikës së tij prej shtetari. Ka shumë vite që ka bartur mbi shpinë epitelin "italofil", që në dialektikën normale njerëzore nuk do të përbente një padi për askend, sepse do të tregonte një prirje vetiake për të pëlqyer një kulturë a një popull në krahasim me të tjerët, por që në padijen e shumë personave është njëjtësuar me fjalën "tradhëtar". Ka qënë një barrë e rëndë, tepër e rëndë mbi imazhin e tij, sidomos mbas luftës, kur i ashtuquajturi "bashkëpunim" me pushtuesit u bë tabela e parë e qitjes nga komunistët e jo vetëm nga ata.

Para popullit të qytetit të Haxhi Zekës, n'atë ditë të lumtur feste të lirisë kosovare, miku i tij nuk nguron t'i verë gjoksin akuzave e kalon në kundërsulm. "Italofilia", të cilën ai e pranon ndershmërisht, ka motivet e saj të ekzistencës dhe ata lidhen pikërisht me këtë çast historik, me atë synim të arritur, me bashkimin, aq shumë t'ëndërruar, për tridhjetë vjet. Ky u sendërtua në saje të bashkimit me Italinë, edhe nën pushtim, por për shqiptarët merr trajtat e një çlirimi, sepse shqiptarë e kosovarë do të kenë të njëjtën qeveri, të njëjtat shkolla me të njëjtën gjuhë, të njëjtat ligje, të njëjtat hapësira zhvillimi, të njëjtin Shtet. M. Kruja nuk i dredhon plumbit, i del përballë me burrërinë e njeriut që nuk ka gjë për të fshehur. Kosova shqiptare me ndihmën e Italisë është kartvizita më e mirë që mund të paraqesë në gjyqin e historisë, ashtu sikurse edhe për miqtë e tij kosovarë, që ndanin me të të njëjtën bindje, se Italia ishte i vetmi Vend që mund të siguronte kufijtë e Shqipërisë etnike.

Mund të diskutohet pa fund për këtë bindje apo iluzion, jo vetëm të Mustafa Krujës, Hasan Prishtinës, Turhan Pashë Përmetit, Luigj Gurakuqit, Sotir Gjickës, Bajram Currit, Dervish Mitrovicës, por edhe të shumë shqiptarëve të tjerë n'atë kohë, duke përfshirë këtu edhe Mbretin Zog. Mund të gjinden edhe argumenta që e kundërshtojnë këtë tezë, duke u nisur nga politika luhatëse e Italisë kundrejt Shqipërisë, por nuk mund të provohet me asnjë lloj dokumenti, se një tjetër Fuqi e madhe kishte në projektet e saj Shqipërinë e bashkuar. Me humbjen e Austro – Hungarisë të gjitha shpresat e shqiptarëve evropianë u lidhën me Italinë, pavarësisht se kush ishte sistemi i saj shoqëror.

Ato ditë të vizitës në Kosovë, nga 27 qershori deri më 2 korrik 1942, n'atmosferën festive e në mjediset bujare e fisnike të qyteteve e katundeve të saj, ato qylyma të shtruar kudo ku qëndronte, ata mijra vetë që e përshëndesnin në çdo pëllëmbë rrugë t'asaj toke të martirizuar, ndoshta qënë shpërblimi më i mirë që mori nga kjo botë, sepse "Për një njeri që s'ka tjetër ambicje posë realizimit të një ideali, s'ka kënaqësi më të madhe se me e pa këtë ideal të vërtetuem."

Vizita e gjatë në Kosovë, takimet me popullin dhe autoritetet lokale të qyteteve kosovare, i dhanë rastin të shihte edhe më për së afërmi problemet me të cilat duhej të matej Qeveria e tij. E shkuara, e tashmja, e ardhmja i linin vëndin njëra tjetrës në fjalët e Kryeministrit në qendrat e ndryshme të Kosovës. Entuziazmi e ngazëllimi për bashkimin me "Dheun amë" shkëmbehej me shqetësimin për mungesat që herë herë bëheshin alarmante si ajo e kripës në Kosovë, apo e miellit në Shqipëri.

"Ka trimijë vjet që Kosova ka njomë me djersë e gjak vëndin e Ilirisë, se ilirët kanë qënë të parët t'anë e sot na thonë shqiptarë."

Un kam ardhë ndër ju jo vetëm të marr pjesë në gzinimin t'uej, por edhe me pa prej s'afërmi hallit e dertit tuaja, jam tue shëtitë të gjithë Kosovën, me qëllim që këto derte, bashkë me shokët e mij të Qeverisë, të mund t'i ndreqim".

Shprehet në tubimin e Ferizajt më 28 qershor. Mbas disa orësh, në Gjilan, thekson motivin kryesor të vizitës së tij, që është gëzimi i së sotmes, gëzimi jo i një njeriu, i një familjeje apo i një katundi, është gëzimi i mbarë një kombi, zemra e të cilit rreh me të njëjtin ritëm si në Gjilan, ashtu edhe në Gjirokastër, në Guci e në Krujë, në Prevezë e në Strugë e kudo ku flitet gjuha shqipe. Kryeministri përsërit, pothuaj në çdo fjalim, keqardhjen për vonesën e kësaj vizite, dëshirën e zjarrtë për të qënë aty që në ditët e para të marrjes së përgjegjësisë shtetërore. Nuk janë justifikime diplomatike të politikanit, janë fjalë zemre të atdhetarit që kërkon të ndajë me vëllezërit e motrat e veta gëzimin e hidhërimit, shpresat e dertet.

“Kryeministri i juej ka vonue ndoshta me ardhë ndër juve me u gëzue në Bajramin e liris së juej, por punët e Shtetit nuk më kanë lanë me ardhë përpara ; punët e Shtetit janë të popullit dhe pra të juejat.

Arsyeja ma e parë qi më ka pru në Kosovë asht qi të marr pjesë në gzinim tuej, n’atë gzim qi nuk asht gzim i nji feste familjeje, as gzimi i nji djali qi lèn, nuk asht gzimi i nji martese, por asht gzimi i të tanë nji Kombi, asht gzimi i këputjes së zinxhirave të hekurt të nji robnije 30-vjeçare..”

Më një korrik në Rahovec vesh rroben e historianit, të studjuesit që, jo shumë kohë më parë ka shtjelluar arsyet e Shqipërisë së madhe para Akademisë së Shkencave t’Italisë, me ligjëratën “Karakteret natyrore e historike të Shqipërisë së madhe”

“Kosovarë, burra të Rahovecit!

Kjo pritje madhështore qi qyteti juej i vogël i Rahovecit i ban Kryeministrit dhe Ministrave të vet, difton e provon se sa i madh asht entuziazmi e se me sa padurim ka pritë ky popull me pa me sy nji Kryeministër shqiptar e jo nji Kryeministër të huej qi ka pasë nji emën, dikur Pashiq, dikur Jeftiq, dikur Stojadinoviq, gjithmonë me iq...

Un dhe shokët e mij kemi ardhë këtu, si u a merr mendja edhe ju, jo me ju thanë fjalë të bukura, por si shkojnë myslimanët në Haxhillik, kemi ardhë me u gzue me ju për lirinë e fitueme.

Këto vende të bukura qi s’i ka kush në botë, kanë vuejtë shekuj robnije, pasi robnija qi ka pasë për afër tridhjetë vjet e që, shyqyr Zotit, sot ka marrë fund. Vuejtjet e të këqijat e kësaj robnije nuk mund të dëfthen me gojë. Anmiqtë t’onë thojshin me ngulje se Kosova asht e tyneja. E pse asht e tyneja ? Vetëm sepse asht vramë në fushë të Kosovës i pari i tyne, vetëm sepse kanë pasë ngrehun do kisha në Deçan, Sverçan e Graçanicë. Të tana të drejtat e tyne mbështeten pra vetëm mbi gjakun e nji Mbreti të tyne të vramë në fushën e Kosovës dhe mbi nj’a tri a katër ndërtesa kishtare. Por sa pare bajnë këto ndërtesa ? E kujt asht Kosova ? Kosova asht vetëm e shqiptarëve dhe e Shqipnis edhe këte e dishmojnë shqiptarët me feste të bardha mbi krye. Kjo asht nji diftesë e gjallë ; nuk janë diftesa të vdekunit dhe ndonji ndërtesë, sepse të drejtat nuk fitohen me të vdekunit por me të gjallët. E kush janë të gjallët ?.... Janë shqiptarët apo serbët ? Janë shqiptarët qi janë kenë këtu gjithë jetën.”

Është thelbi, me pak fjalë, i gjithë veprimtarisë së pendës së tij, ai motiv zotërues i dokumentave, përkujtesave, padivet, kërkesave që, në kohë e Vende të ndryshme, ka shpalosur para diplomacisë ndërkombëtare, para miqsh e para armiqsh. E vërteta historike mbi ngjarje që janë interpretuar “ad usum del fini”, për t’i dhënë armë serbëve të mbrojnë tezat e tyre mbi Kosovën “djepi i Sërbisë”, një gënjeshtër që mbahet më këmbë sepse interesat e të mëdhenjve e ligjërojnë në sajë të forcës së tyre e jo të forcës së argumentave e të së vërtetës. Si sekretar i Dërgatës shqiptare në Paris e si Kryetar i Komisionit të përshpagimeve është përballur me ata argumenta vazhdimisht, ka kaluar netë pa gjumë për të përpiluar tezat mbrojtëse të diplomacisë së Vendet të tij, prandaj këtu para bashkatdhetarëve nuk ka asnjë ndrojtje t’i pohojë ato me forcë.

Në fjalimin e fundit të udhëtimit, në Prizrenin e Lidhjes shqiptare që, e para në historinë tonë të gjatë, hodhi idenë e Kombit biseda e tij ulet këmbëkryq me të vërtetën e periudhës në të cilën zhvillohet.

“.....Kosovarë, Ju e keni fitue lirinë kombtare me armët e Boshtit, por edhe me gjakun qi keni derdhun ju e bijt t’uej, gjyshat, stërgjyshat e skatërgjyshat t’uej brez mbas brezi për me mbetun Shqiptarë. As Dushani, as Sulltani, as Shkau, as Tyrku s’ka mujtun me jua ndërrue kombsinë t’uej. Por në koftë se me lirinë e fitueme keni kujtue se u çelën menjihërë dyert e xhenetit për jue, e keni pasë gabim. Mjerisht lirija kushton shtrenjt. Kushton gjak, mjerime e mundime. E bash pse kushton shtrenjt asht aq e çmueshme.....”

Tash lufta për ne asht luftë durimi, luftë qindrese, luftë nervash. E bash për këtë arsye mos u çuditni në kjoftë se ju them qi asht ba edhe ma e zorshme, ma e mërziçme se lufta e vërtetë ku luftohet e diset burrisht, ashtu si ju jeni mësue me luftue e me dekun.

Duhet pra, or burra të fortë, të dijmë jo veç me dekun, por kur e don puna si sod edhe me durue të këqijat e luftës vigane q

ka marrë të tanë botën me të thatë e me të njomë. Ju prej Shqipnis së lirë s'i keni pasun deri sod të gjitha të mirat qi keni pritun. Ndoshta ka me ju u dashtun të pritni edhe bajagi do kohë për me i pasun. Por pashi Zotin or burra mos i a veni fajin Shqipnis. Shqipnija asht nana e jonë. E nana kurrë nuk i a don të keqen bijve të vet. S'e ka fajin Shqipnija, e ka fajin lufta qi i a ka ngatrrue lamshin tanë botës. Kurrgjâ nuk do të rrinte mangut këtu në Kosovë sikur të mjaftonte vetëm vullneti i mirë i yni e i jueji.

Nuk po hyj me i tjerre gjatë të tana punët e dertet një ka një. Veç po ju them e po ju siguroj se të mira e të këqija ça të kemi o dajmë bashkë, do të rrojmë bashkë e në koftë nevoja do të desim bashkë."

Në Prizren, në qytetin ku u shkruajt një epepe lavdije, nuk ka nevojë për retorikë, por për vetëdijësim. Lufta botërore vazhdon e përfundimet e saj janë të panjohura. "Tash lufta për ne asht luftë durimi, luftë qindrese, luftë nervash." Ka një nënkuptim të thellë kjo frazë, jep tërthor edhe diçka nga vetë gjendja e Qeverisë, që duhet të shkojë përpara ndërmjet dyshimeve të italianëve që pranojnë me vështirësi të heqin simbolet e fashizmit nga flamuri shqiptar me kërkesën e Kryeministrit, mosbesimit të një pjese nacionalistësh e armiqësisë së komunistëve që bashkimin e trojeve e shohin me sytë e Miladin Popoviçit e të Dushan Mugoshës. Por Mustafa Kruja e ka bërë zgjedhjen, sido që të shkojnë ngjarjet : "do të rrojmë bashkë e në koftë nevoja do të desim bashkë."

Mbas pak muajsh ngjarjet do të rrokulliseshin e Kryeministri do të jepte dorëheqjen, mbasi projekti i tij nuk mund të sendërtohej, por idetë mbeteshin e takimet në Kosovë i kalonin historisë. Kosovarët e pritën mikun vëlla në traditën më të mirë të mikpritjes, i njohën përpjekjet e zellin e tij për çështjen kombëtare dhe me një vendim të Këshillit të Bashkisë së Prizrenit, më datën 30 qershor 1942, i ofruan Qytetarinë e nderit, me këtë motivacion :

VENDIM

N.14, DATË 30 QERSHUER 1942-XX

Këshilli i Bashkisë së Prizrendit, i mbledhun sot nën Kryesinë e Kryetarit të Bashkisë, Z. Qazim Bllaca, tue marrun para syshë vullnetin e përbashkët të të gjithë lumnueshme, një shej të posaçëm të ndijeshmënisë së thellë të nderës së naltë qi i asht ba ; tue marrun para syshë, gjithashtu, shërbimet e shqueme të kushtueme Atdheut të përbashkët shqiptar me pushkë dhe me pendë nga Kryetari i ndritun i Qeverisë Shqiptare, shërbime që kanë kontribue në shlirimin e Kosovës së robnueme, tue shfaqun mirënjoftësinë e përzemërinë e përjetëshme të popullit, me zane të përbashkëta

VENDOSI

a) Ofrimin e qytetarisë së nderit, Shkëlqesës së Tij, Mustafa Merlika Kruja ;

b) Dhurimin e një sexhadeje të punueme prej një plakut 80 – vjeçar, qytetar i Prizrendit ;

c) Dorëzimin e Dekretit relativ me një ceremoni të thjeshtë prej Kryesisë së Këshillit dhe pjestarëve të tij në Sallën e kësaj Bashkie.

Kryetari : Qazim Bllaca

Kështu përfundoi vizita e parë e një Kryeministri shqiptar në Kosovën shqiptare. Mbas 70 vitesh, në një vizitë në Prishtinë kam prekur me dorë respektin e gjallë të kosovarëve për atë emër, me të cilin kishin emëruar rrugën që çonte në Kuvendin e Kosovës së lirë. Ai respekt ishte trasmetuar brez mbas breezi, dëshmi e vlerësimit të njeriut që Atdheun e bashkuar e kishte vendosur mbi gjithshka, mbi interesat vetiake e familiare, mbi ambiciet për pushtet, mbi çdo të mirë të përkohëshme të kësaj jete, madje edhe mbi popullaritetin e tij.

Respektin, vlerësimin e dashurinë e bijve të Kosovës për ish Kryeministrin e Shqipërisë etnike e kam hasur në shumë nga letrat që merrte ai në vitet e gjata të mërgimit të fundit. Do të sjell pak copëza nga këto letra që shërbejnë si dëshmi, të marra nga letërkëmbimi i Mustafa Krujës me sekretarin e Bajram Currit e sekretar i Lidhjes së dytë të Prizrenit, Z. Tahir Zajmi dhe nga ai me shkrimtarin e mirënjohur Z. Martin Camaj. Po i rendis pa komente pak fragmente nga ato letra, në të cilat autorët nuk sjellin vetëm opinionet e tyre, por edhe të një rrethi shoqëror intelektual.

“E pra pretendoj se kam qënë gjithnji si një mik i Jueji që Ju ka dashtë e admirue me të tănë sinqeritetin e mikut, tue çmue në personën e Juej vlerën pozitive, puntorin e palodhshëm dhe luftarin e pafat të çashtës s'onë kombtare.

Më falni, i dashuni mik, që po guxoj me Ju cilsue si luftar i pafat, pse mjerisht të tillë kan qënë edhe shokët e bashkluftarët e Juej të mbëdhaj si: Bajram Curri, Luigj Gurakuqi, Hasan Prishtina, Avni Rustemi, Qazim Koculi, Lef Nosi etj.etj. luftar të njoftun e të panjoftun që tash i mbulon toka e zezë dhe pluhni i harresës.....

Prandaj un q'i njof mjaft për s'afërmi njerzit dhe ngjarjet e ktyne tridhetë vjetve të fundit do të dishrojshe shumë me ditë se kush asht aj burrë shqiptar, ndër të gjallët, që mundet m'u matë me juve në vuetje, në përpjekje dhe në sakrificë për atë copë tokë të shkretë që na e quejmë atdhë.....

I dashuni mik, ndoshta me kto hollësinat e fundit e çova tepër gjatë dhe Z. Juej eventualisht mund të thom: i lumi Tahir për mënd që paska dhe se sa i teprueka koha!..., por si mik i vjetër dhe i vertetë i Kosovës që patjetër interesoheni për problemet e sajë, edhe pse të gjata, nuk do të Ju merzisim – besoj – sa kishim me lodhë e mërzitë një tjetër.”

Nga një letër e Tahir Zajmit Mustafa Krujës më 7 mars 1952[8]

“Zef Nekaj më lexoi diçka prej letrës suej. E kam pritë ka herë ket ditë që t'ia them këto fjalë me dorë në zemër : keni ma madhen simpathi e nderim jo vetëm prej meje, por edhe te të gjithë intelektualët e ri shqiptarë në Jugosllavi që njofin pak a shumë historin e kombit tash pesëdhjetë vjet e këndej. Dhe prof. Bariqi në një mënyrë diskrete iu dërgon shumë të fala dhe më ka porositë të ju them : “ Po t'isha i lirë në veprimtarin teme, menjherë do t'a lypsha bashkëpunimin tuej në Godisnjak të Institutit Balkanologjik të Sarajevës.”

Nga një letër e Martin Camajt Mustafa Krujës më 17 shtator 1956[9]

“Kjo lloj politike ase problematike don shkencatarë sikurse jeni ju, që njëfni mirë të kaluemen dhe studjoni shkencatarisht të tashmen. Me këtë nuk due të iu thërras që të shkrueni mbi këso gjanash ju, por kënaqem që interesoheni për çashtët tona kombtare pse kemi nevojë, ase ma mirë, kanë nevojë njerzit që merren me kso problemesh me u këshillue në shumë pikpamje nga të vjetrit, nga shkencatarët e historjanët, gja që vetë komunistat e rij e bajnë. Prandej me sinqeritetin ma të madh u them se rinija e andejshme u don pse ke ju ka diktue ndershmenin n'idealit kombtar, flijimet tueja për ket ideal e sidomos dijen e juej pse talentet e lindun për intriga në na çojnë të vjellhtë.

Më shkrou dhe Genci për ju dhe u kënaqa për fjalët që tha mbi ju se jeni plot energji e se punoni për shkencën shqiptare. J uroj jetë, shëndet e punë të mbara me gjithë zemër.”

Nga një letër e Martin Camajt Mustafa Krujës më 15 mars 1957[10]

“ Instituti posa ka pasë fillue punën: u mblodh mbrenda një kohe të shkurtën një mori kangësh e prrallash, që më duket i kanë hjedhë të gjitha në kosh. Kur ishte tue u organizue, ka ra shpesh dhe biseda mbi ju. Kryetarit Elhami Nimanit i kam folë shpesh për ju. “Sa të fillojmë botimin e anualit” më pat thanë “do të ta grishim të marri pjesë.” Edhe ndër komunistat kosovarë keni një simpati shumë të madhe, pse këta (shumica) para së gjithash janë shqiptarë. Por Instituti në fjalë, në të vërtetën mbaroi edhe për mend të shqiptarëve e, mbasi nga fillimi prej shumëkuj në Beograd nuk qe pa me sy të mirë, gjetën shkaqe me e mbyllë, aq ma tepër kur u dinte nga të gjithë.”[11]

Pohimet e Martin Camajt, që ka jetuar gjatë në Jugosllavi, në ambientet akademike kosovare, janë një dëshmi e fuqishme faktit që figura e Mustafa Krujës është parë e gjykuar në dritën e saj të vërtetë nga Kosova në të gjitha nivelet, madje edhe nga komunistët, ndërsa regjimi shqiptar dhe historiografia e tij e kanë nxirë përtej të gjitha caqeve të etikës politike dhe

jashtë çdo norme të objektivitetit shkencor.

Ja sepse lidhja e tij shpirtërore me Kosovën mbeti deri në fund të jetës e pacënuar, ja sepse mund të flasim për një çift të përjetshëm, sepse emri i tij vazhdon të kujtohet me dashuri nga qytetarët e saj, sot të lirë në trojet e tyre, ashtu siç ëndërroi Mustafa Kruja. Atë emër e mbajnë sot rrugët e qyteteve të Kosovës së lirë, ashtu sikurse e mban edhe sheshi kryesor i qytetit të tij të lindjes, si për të na kujtuar një të vërtetë të madhe : historia vonon por nuk harron.

Korrik 2014

[1] Mustafa Kruja “Kujtime voglije e rinije ”

[2] “Kuvend letrash me miqtë” Vëllimi IV Omsca 1 Faqe 586

[3] “Kuvend letrash me miqtë” Vëllimi II Omsca 1 Faqe 405

[4] Eugjen Merlika : “Mustafa Kruja në historinë shqiptare” Omsca 1 faqe 302

[5] Eugjen Merlika : “Mustafa Kruja në historinë shqiptare” Omsca 1 Faqe 334

[6] “Kuvend letrash me miqtë” Vëllimi IV Faqe 315, 316, 318

[7] “Kuvend letrash me miqtë” Vëllimi II Faqe 428 - 429

[8] “Kuvend letrash me miqtë” Vëllimi III Faqe 405, 407, 409

[9] "Kuvend letrash me miqtë" Vëllimi II Faqe 304

[10] Po aty Faqe 307

[11] Po aty Faqe 317